

Тема 14. Витоки української протосоціології

1. Передумови виникнення української протосоціології. Витоки соціального пізнання.

Протосоціологічний період її розвитку охоплює хронологічний проміжок від часів Київської Русі до середини XIX ст. Його Історія налічує кілька етапів, що характеризуються певними особливостями розвитку соціологічного знання під впливом економічних, соціальних, політичних, ідеологічних факторів:

□ протосоціологія епохи становлення, розвитку та розпаду Київської Русі (праісторія, Київська держава, княжа доба, литовсько-польський період – V – кінець XV ст.);

□ протосоціологічне знання козацької доби (від початків козацтва до зруйнування Січі – кінець XV – третя чверть XVIII ст.);

□ протосоціологія доби відродження України (кінець XVIII – середина XIX ст.).

Роздивляючись це питання, необхідно врахувати, що базою розвитку української соціальної думки, як і української нації взагалі, є *Київська Русь*, суспільне життя якої склалося в межах давньоруської держави. Слід розуміти, що самобутня думка на Русі формувалася під впливом античної та візантійської філософії. Провідною ідеєю цього історичного періоду була ідея об'єднання всього східного слов'янства в єдину незалежну державу.

Витоки соціального пізнання в Україні сягають сивої давнини, зокрема княжої доби (IX – XIII ст.), і пов'язані з буттям українського народу, формуванням української державності – Київської Русі, яка постала в результаті об'єднання східнослов'янських племен навколо політичного і культурно-економічного центру – Києва і Середнього Подніпров'я. Елементи соціологічної думки містять праці найдавніших українських мислителів.

Київський князь *Володимир Мономах* (правив у (1113–1125 рр.) у “Повчанні дітям” дає настанови на праведне життя, справедливий соціальний устрій, закликає долати міжусобиці заради єдності землі Руської, громадянського миру.

Різноманітним історико-соціологічним матеріалом вчені літописи Київської Русі XI–III ст., найпомітніший серед яких “*Повість минулих літ*”, авторство якого належить ченцеві Києво-Печерського монастиря Несторові. Подієвий спектр увиразнює головну його ідею, яка полягає в обстоюванні єдності Руської землі та політичної незалежності.

Вихід на історичну арену Галицько-Волинської держави засвідчив “*Галицько-Волинський літопис*” – важливе джерело інформації про соціальне життя на західноукраїнських теренах.

Соціально-економічне, політичне і духовне життя різко змінилося у XIII ст. у зв'язку з пануванням на українських землях монголо-татарського іга. У XIV ст. центрально-українські землі були захоплені Великим князівством Литовським.

Більшість галицько-волинських земель опинилася під польською владою. З півдня дошкуляли татарські напади.

Історична доля українського народу витворила своєрідний соціальний феномен – **козацтво** – проміжну верству між шляхтою і селянством, на яку не поширювалися ні кріпацтво, ні панщина. Особливість його в тому, що Україна, не будучи державою, фактично існувала як унікальна державно-правова система, суб'єктом якої було козацтво. З ним пов'язані і перші переписи населення в Україні, формування козацьких реєстрів, створення війська реєстрових козаків.

У середині XVI ст. ідеї природного права, суспільного договору розробляв **Станіслав Оріховський-Роксолан** (1513—1566), якого сучасники називали українським (рутенським) Демосфеном. Він обґрунтував положення, згідно з яким королівська (державна) влада дана не Богом, а виникла внаслідок договору між людьми, які підкоряються королю добровільно. Перед законом як гарантією розвитку та існування держави рівні всі, навіть королі. На думку С. Оріховського, природне право (закон) важливіше від законів, які регулюють відносини у суспільстві і які за необхідності можна змінити.

Виникнення держави спричинене двома факторами: вродженим людським недоліком, який вимагає взаємної допомоги, і вродженою схильністю людей до зближення, яка ніби “клеїть” їх, в'яже одним вузлом. Обов'язок держави щодо громадянина – гарантувати кожному право на існування. Вона повинна дбати про освіту громадян, адже ніхто нічого не зробить корисного навіть у самому незначному мистецтві, якщо не буде вчитися, сприяти розбудові нових шкіл.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. найпомітнішою постаттю в українському духовному житті був **Іван Вишенський** (між 1545(50) – після 1620), який у своїх полемічних творах обстоював ідею свободи, рівності, справедливості.

2. Теорія трьох світів Г.Сковороди. Концепція щастя Г. Сковороди. Теорія спорідненої праці. Проблема соціальної нерівності.

Істотний внесок у розвиток соціологічних ідей зробив видатний український філософ, письменник **Григорій Сковорода** (1722–1794), який науку про людину вважав найважливішою і найвищою з усіх наук. Незаперечною ролі і значення технічних досягнень, найголовнішою він вважав науку про умови та способи забезпечення щасливого життя, про людину та її щастя.

Основною проблемою філософії Сковороди, є проблема людини, її щастя і шляхів досягнення цього щастя. Ця проблема органічно впливає з філософської системи Сковороди, з його вчення **про дві натури і три світи**.

Онтологічною основою вчення Сковороди є концепція трьох світів і двох натур: “Весь мір состоит из двух натур: одна — видимая, другая — невидимая. Видимая натура називається **тварь**, невидимая — **Бог**”. Це перший основоположний принцип філософської системи Сковороди, спираючись на який можна стверджувати, що філософська позиція мислителя — об'єктивний ідеалізм.

Г. Сковорода створив *концепцію трьох світів*, яка полягає в існуванні:

- 1) великого або макрокосмосу (Всесвіт);
- 2) малого або мікрокосмосу (людина);
- 3) символічного (Біблія, міфологія тощо).

Макрокосмосом, який є першим і головним світом у Сковороди, є весь Всесвіт, що включає в себе все народжене у великому світі і складається з безлічі паралельних світів. Цей світ вічний і безмежний - у ньому немає ні початку, ні кінця. Метою пізнання цього світу є не опис окремих предметів, а розкриття їх невидимої натури - збагнення їх внутрішньої сутності, бо тільки через неї можна досягнути "таємні пружини розвитку всього Всесвіту". При цьому Сковорода вважає, що внутрішня невидима суть речей завжди пов'язана з видимою через зовнішню форму, яка визначається мірою, ритмом, симетрією, пропорцією.

Другим з "трьох світів" є малий світ - *мікрокосм* - світ людини. У концепції Сковороди людина є малим світом, мікрокосмосом, що містить в собі всі особливості Всесвіту - макрокосмосу. Тобто людина, по суті, є моделлю великого світу або його зменшеною копією.

Отже, за уявленнями Сковороди, все, що здійснюється в світі - макрокосмі, знаходить своє завершення в людині - мікрокосмі, а можливості пізнання світу людиною безмежні. Прагнення людини до пізнання зводиться до прагнення людини до Бога без посередників, а Богом філософ вважав саму природу, а людину її витвором. Тобто, через пізнання Бога, людина пізнає саму себе. У цьому сенсі Сковорода заперечує вчення про непізнаваність світу, тобто агностицизм.

Третім у концепції "трьох світів" є *символічний світ*, що ототожнюється Сковородою з Біблією. Хоча, на його думку, Біблійські легенди це фантазія, обман, фальсифікація, небилиці, але вони мають таємниче значення та містять повчальне знання.

Отже, своєю концепцією про три світи Сковорода розвинув вчення ще античних філософів, поставивши в центр своєї філософської системи людину.

На ґрунті об'єднання категоріальних сутностей любові та віри у пізнанні людиною самої себе складається категорія "*щастя*". Щастя міститься в нас самих, осягаючи себе, ми знаходимо духовний мир, спокій. Щастя легко досягається, якщо людина йшла шляхом любові та віри. Його досягнення залежить тільки від самої людини, її серця. Всі люди створені для щастя, але не всі отримують його, вважає мислитель. Ті, хто задовольнився багатством, почестями, владою та іншими зовнішніми атрибутами земного існування, роблять величезну помилку, стверджуючи, що вони досягають щастя. Вони отримують не щастя, а його привид, образ, який у кінцевому рахунку перетворюється на прах. Г.Сковорода наполегливо підкреслює, що люди, у своїй більшості, вступають на легкий шлях видимості щастя, та наводить приклад, що сталося з вченням Епікура про щастя. Люди побачили зовнішній бік його вчення про щастя як насолоду, тому й лають його за це до сьогоднішнього дня. Не в насолоді щастя, а у чистоті серця, в духовній рівновазі, в радості.

У міркуваннях про щастя Г.Сковороди є ще й такий важливий аспект. Людське щастя втілюється не тільки в духовних шуканнях, не тільки у сердечній радості, а й у **праці, у втіленні спорідненості праці**. Сковорода вказує, що здібності дає людині Бог, що царство Боже всередині людини. Прислухаючись до цього внутрішнього голосу, людина має обрати собі заняття не тільки не шкідливе для суспільства, а й таке, яке приносить їй внутрішнє задоволення і душевний спокій. Всі заняття добрі лише тоді, коли виконуються у відповідності з внутрішньою схильністю. Особливу цінність має його **концепція спорідненої праці**. Сковорода чи не першим із вчених нового часу висунув ідею перетворення праці із засобу до життя на найпершу життєву потребу та найвищу насолоду. Смісл людського буття він вбачав у праці, а справжнє щастя – у вільній праці за покликанням.

У такому контексті розглядає Сковорода і **проблему соціальної нерівності**, визнаючи тільки одну – нерівність обдаровань і покликань, тобто нерівність природного походження. Звідси його принцип “нерівної рівності”. «Бог, – писав Сковорода, – багатому подобен фонтану, наповнюющому различные посуду по их вместимости».

Великого значення у пізнанні людської природи, у виборі людиною свого місця у житті Сковорода надавав **практиці, вправам**, які вдосконалюють природні дані. Наука і звички повинні спрямувати людину на шлях спорідненої, корисної для суспільства праці, яка є основною сферою вияву сутності людини в її високих духовних прагненнях.

У творчості Г. Сковороди започатковані і ідеї екзистенціалізму (філософська течія, що на першому плані розглядає людину та її переживання), які у світовій науці стали розробляти тільки через століття. Його роздуми сповнені гуманізму, конструктивного змісту і варті сучасного ґрунтовного дослідження.

3. Український фольклор як матеріал для соціологічного аналізу. Діяльність Кирило-Мефодіївського братства.

Наприкінці XVIII ст. розпочинаються **активні дослідження фольклору**, етнографії, історії українського народу, набуток яких мають неабияке значення і для соціальних знань. **Багато праць цього періоду**, передусім “Опис весільних обрядів” Григорія Калиновського, “Землеописания о Малайя России” М. Туранського, “Записки о Малороссии” Ярослава Маркевича, “Історія Малої Росії” Дмитра Бантиш-Каменського, “Історія русів” невідомого автора засвідчують появу системних українознавчих студій, в контексті яких досліджувалося і соціальне життя народу.

Певний внесок у розвиток пізнання, людини, суспільства, гуманітарної освіти, науки та культури зробили **представники Кирило-Мефодіївського Братства**, створеного наприкінці 1845 – початку 1846 рр. До Братства належали М. Костомаров, М. Гулак, Т. Шевченко, П. Куліш, В. Білозерський, О. Маркович, та інші.

У суспільно-політичних поемах члена Братства **Т. Шевченка** чітко виражена ідея українського державництва, самостійності, соборності, проголошується заклик до відновлення козацької традиції, українського демократизму, віра у воскресіння України та в зміну суспільного ладу.

Братство відстоювало ідеали соціальної політичної і релігійної рівності, ратувало за впровадження громадянських прав і свобод. Своєрідним маніфестом кирило-мефодіївців стала "*Книга Буття українського народу*", в якій ілюструється історія українського народу, його період його величі та поневолення. В "Книзі" сформульовано провідну ідею братства - формування федеративної держави на принципах демократії, поважання прав особи та соціальної справедливості. Членство ж у федерації є суто добровільним.

Щоправда, методи боротьби за встановлення федеративно-демократичної держави члени братства обрали різні. Так, Костомаров і Куліш відстоювали послідовні реформи, Шевченко, Гулак та інші були за революційні методи, включаючи повалення царизму.

Незважаючи на своє нетривале існування (уже через рік після свого заснування у 1847 р. воно було викрите і розгромлене царською жандармерією), Кирило-Мефодіївське Товариство справило неабиякий вплив на своїх послідовників. Беззаперечним є той факт, що саме тут закладалися традиції української соціологічної науки, що ґрунтувались на національному відродженні українців, побудові демократичного суспільства.